

СПЕЦИФІКА ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті подається детальний аналіз чинників, що детермінують успіх демократичного транзиту, визначено, чому в Україні цей процес не завершився і тоталітарні тенденції останнім часом знов стали домінуючими. Автор стверджує, що перехід від авторитаризму до демократії може відбуватися різними способами. Визначено дві групи чинників, що впливають на характер транзиту: структурні, а саме суспільно-економічні / культурні установки, пов'язані з оцінюванням попередніх умов, що сприяють (чи перешкоджають) розвитку демократичних традицій і норм; і процедурні, а саме процес ухвалення рішень прямими учасниками демократичних змін.

Ключові слова: демократичний транзит, теорія неопатрімоніалізму, трансформація, Україна.

За понад двадцять років незалежності Україна отримала статус посткомуністичної, перехідної держави, але ще дуже далеко знаходиться від “справжньої” демократії, і в інституційному, і у ціннісному вимірах. Пошук відповідей на питання чому Україні не вдається подолати перехідний стан, чому останнім часом знов посилюються авторитарні тенденції, на наш погляд, слід здійснювати у більш детальному аналізі чинників, що детермінують успіх демократичного транзиту.

Проблемі демократичного транзиту у сучасній зарубіжній і вітчизняній науці присвячено багато різноманітних наукових праць. Пріоритет у теоретичному аспекті безумовно належить зарубіжним авторам зокрема основи парадигми транзитології були закладені Д.Растоу, суттєвий внесок зробили С.Хантінгтон, А.Пшеворський, Г.О’Доннелл, Ф.Шміттер, Б.Мур, С.Ліпсет тощо. Теоретична та емпірична база проблематики була суттєва розширена завдяки дослідженням російських та українських вчених. Зокрема, А.Мельвіль, Г.Ділігенський, В.Пантін визначили специфіку демократичного транзиту Росії та країн пострадянського простору. Вітчизняний науковий доробок також відрізняється різноманітністю, хоча й зосереджений переважно на українському контексті. Серед вітчизняних авторів особливо слід виділити роботи А.Колодій, О.Романюка, Ю.Шведи, Г.Шипунова в яких обґрунтовується особливості переходу до демократії України. Аналіз існуючого наукового доробку показує відсутність єдності поглядів у науковців щодо специфіки демократичного транзиту в Україні, це підвищує актуальність і значимість цієї статті, головна мета якої – окреслити особливості демократичного транзиту в Україні за допомогою факторів, що детермінують процес переходу від недемократичного політичного устрою до демократії.

Дослідження демократичних транзитів зарубіжними та вітчизняними авторами, а також політичні практики свідчать, що перехід від авторитаризму до демократії відбувається по різному: не завжди має лінійний розвиток, а на характер переходу впливають різні чинники, об’єднані у дві групи.

Перша група – структурні чинники, це соціально-економічні, культурно-ціннісні передумови, що сприяють (чи перешкоджають) становленню й закріпленню демократичних інститутів і норм. На пріоритетності цих факторів для успіху демократичного транзиту вказували Б.Мур (соціальна структура суспільства), Г.Алмонд (громадянська політична культура), С.Ліпсет (економічні показники).

Друга група – процедурні чинники, тобто це процес взаємодії, прийняття рішень між безпосередніми учасниками демократичних змін громадянським суспільством та елітними групами. Важливість процедури взаємодії підкреслюють Д.Растоу, Ф.Шміттер, Г.О’Доннелл, С.Хантінгтон, виділяючи етапи в процесі демократизації країни.

Проаналізуємо більш детально чинники, що визначають специфіку демократичного транзиту в Україні. Аналіз розпочнемо з структурних детермінант.

По-перше, слід зазначити, що “демократичний транзит” в Україні розпочинався коли в країні за сімдесят років була сформована одна з “найміцніших” форм тоталітарного політичного режиму посткомуністичного простору. Такий початок переходу означав, що системні перетворення повинні були мати потрійний характер: і в економічній, і у політичній, і у культурній сферах слід було проводити корінні зміни. На початку 90-х рр. минулого століття стан справ в економіці був дуже важким: головним и проблемами були успадкована структура республіканської економіки, що базувалася на принципі незавершеності, зокрема майже 80% усього виробництва в Україні представляло незакінчений технологічний цикл, а значить, залежало від імпорту комплектуючих виробів і сировини та розрив кооперативних та господарських зв’язків насамперед з суб’єктами колишнього єдиного союзного господарчого комплексу [3, с.487]. Що стосується політичної сфери то ситуація була ще гіршою сімдесятирічне панування радянської системи означало повну відсутність демократичних політичних інститутів: громадянського суспільства, багатопартійної системи, плюралістичних виборів, розподілу та взаємоконтролю між гілками державної влади, тощо. У культурній сфері тоталітарна спадщина давалася взнаки через домінування підданського типу політичної культури, пануванні у політичній свідомості українців принципів егалітаризму і етатизму, комплексу меншовартості, тощо.

По-друге, трансформація в Україні мала бінарний характер, а саме, соціально-політичні перетворення необхідно було здійснювати паралельно з національно-політичними – розбудовою національної суверенної держави. Останнє було дуже важкою справою, оскільки на початку транзиту Україна представляла собою за влучним висловленням С.Хантінгтона “розділену країну”: частина держави належала до Західної (католицько-протестантської) цивілізації, інша до Східної (православної). І на початку 90-х рр. XX ст. в Україні не завершився процес національної консолідації, а національна єдність, хоч і була підтверджена референдумом 1991 р., в екстремальних умовах різноманітних криз була дуже крихкою. Відомий американський політолог Р. Дарендорф зазначав: “... як це не сумно: чим країна є одноріднішою, тим вищий шанс вона має на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним, або якимось ще складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності і підтримання законності та порядку” [1, с.70]. Як показує досвід країн ЦСЄ в нових демократіях саме національні цінності відігравали ключову роль на початковому етапі змін. Оскільки прагнення незалежності й демократії мають спільну кінцеву мету – національне та політичне самовизначення.

По-третє, цивілізаційний розвиток України мав тривалу історію бездержавності та іноземного панування, внаслідок чого, українська нація сформувалася як нація з неповною соціальною структурою, як бездержавна нація, та як нація, що мала крихкі демократичні традиції суспільно-політичного життя. Все це заважало швидкому, лінійному переходу до демократії.

Не менш важливу роль у процесі демократичного транзиту в Україні відіграли й процедурні чинники.

По-перше, слід відзначити, що в Україні „перехід” розпочався без ротації еліти та люстраційної практики. На початку змін керівні позиції зайняли реформатори з кола старої партійної номенклатури на чолі з Л.Кравчуком. Саме радянська партійна номенклатура повинна була здійснити інституційну (політичну й економічну) революцію, що, по суті, і є транзит, вони цього не зробили. А намагалися надати економічним та політичним змінам такої форми, що найбільше відповідала їх корпоративним інтересам, не дбаючи ні про суспільне благо, ні тим більше про ідеологічні цінності, відповідно до яких мала відбуватися заміна одних суспільних інституцій іншими. Котреліта ж, виникла тільки за часів президентства Л.Кучми, була вона ідеологічно слабкою і не до кінця

згуртованою навколо ідеалів демократії. Сформована із представників національно-демократичних сил, при підтримці новонароджених прошарків (бізнесменів та білих комірців) контреліта прийшла до влади внаслідок помаранчевої революції, але також не змогла здійснити політичні, економічні, культурні реформи, внаслідок невдалих спроб реформування та внутрішніх конфліктів взагалі втратила владу. Поразка демократичної опозиції надала можливість отримати перемогу олігархічним силам, які по своїй суті далекі від ідеалів демократії, але прикриваючись популістською риторикою “покращення життя, проведення широких реформ...” під демократичними гаслами продовжують зміцнювати свої політичні й економічні позиції, мало дбаючи про національні інтереси країни. Щодо люстрації владної еліти, як важливого механізму системної трансформації, що забезпечує легітимність та авторитет “нової” влади у перехідний період в Україні вона не була проведена. Хоча у 2004–2005 рр. були спроби законодавчо оформити та провести люстрацію в нашій країні. Проте, відсутність суспільної згоди та політичної волі еліт, на наш погляд, завадили провести люстрацію в Україні [2].

По-друге, під час процесу приватизації державного майна в Україні можна говорити про виникнення нового соціального прошарку – олігархії, який сьогодні вже не обмежується інтересами бізнесу, а активно втручається у політику, і діє за неопатримональними принципами: персоналізація влади, клієнталізм, домінування держави над суспільством, бюрократія, корупція, клановість.

По-третє, до конфлікту цінностей та інтересів (що притаманно всім транзитивним суспільствам) в Україні додається конфлікт політичної ідентифікації, спричинений незавершеністю процесу формування політичної нації.

По-четвертих, ментальність пересічних українців має риси недемократичної свідомості, що проявляється у відсутності компромісного, діалогове мислення, політичній самоідентифікації – пріоритетністю особистості політичного лідера, його емоційно-вольової характеристики перед політичною програмою та ідеологією, що він сповідує.

Таким чином, визначені структурні та процедурні чинники ускладнюють демократичний транзит, затримують процес створення економічно розвинутого і політично спроможного суспільства та суверенної нації в Україні. Разом з тим, українці – народ, який володіє величезним потенціалом міцності та непередбачуваності, що мало місце у 1991 році, коли виникла українська держава, у 2004–2005 рр. коли під час помаранчевою революції, всупереч прогнозам вдалося уникнути кровопролиття, саме тому успіх переходу до демократії в Україні, наш погляд, більшою мірою буде залежати від другої групи детермінант.

1. Дарендорф Р. Дорога к свободе. Демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69–75.
2. Міненкова Н. Є. Люстрація як чинник системної трансформації в країнах посткомунізму: чому не вийшло в Україні? / Н. Є. Міненкова // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 57 (2). – С. 552–556.
3. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

В статтє, подається детальний анализ факторов, которые детерминируют успех демократического транзита, определено, почему в Украине этот процесс не завершился и тоталитарные тенденции в последнее время опять стали доминирующими. Автор утверждает, что переход от авторитаризма к демократии может происходить разными способами. Выделено две группы факторов, которые влияют на характер транзита: структурные, а именно обществено-экономические / культурные установки, связанные с оцениванием предыдущих условий, которые оказывают содействие (или препятствуют) развитию демократических традиций и норм; и процедурные, а именно процесс принятия решений прямыми участниками демократических изменений.

Ключевые слова: демократический транзит, теория неопатримониализма, трансформация, Украина.